

कॉबड्याचे ब्रुंदिंगमधील व्यवस्थापन

प्रकाशन

महाराष्ट्र पशु व मत्त्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर
संशोधन अनुदान अंतर्गत

एक दिवसीय ब्रॉयलर पक्ष्यांची पिल्ले फार्मवर आणल्यापासून ते साधारणतः उन्हाळ्यात वयाच्या दोन आठवड्यांमध्ये व वयाच्या तीन आठवड्यांपर्यंत थंडीमध्ये त्यांना कृत्रिमरीत्या उष्णता देणे गरजेचे असते. सुरवातीच्या काळामध्ये पिलांच्या पंखांची वाढ होण्यासाठी व त्यांच्या शरीराचे तापमान संतुलित ठेवण्यासाठी कृत्रिम उष्णतेची आवश्यकता असते. त्यालाच आपण ब्रुंदिंग असे संबोधितो. ही कृत्रिम उष्णता ज्या उपकरणाच्या साहाय्याने पिलांना दिली जाते. त्यास ब्रुंदर किंवा कृत्रिमदायी असे म्हणतात. सर्व कुकुटपालकांनी सुरवातीच्या काळामध्ये ब्रुंदिंगची काळजी घेणे अत्यंत आवश्यक आहे.

ब्रॉयलर पक्षी जोपासनेसाठी गादी (डीप लिटर) पद्धत सर्वांत जास्त लोकप्रिय, सर्वत्र प्रचलित व सर्वसाधारण कुकुटपालकांना सहज करता येण्याजोगी व परवडणारी पद्धती आहे. ब्रुंदिंग व्यवस्थापन करण्यासाठी आपल्याकडे खालील साधने उपलब्ध असणे आवश्यक आहे. गादीसाठी वापरण्यात येणारे तूस (साळीचा भुसा किंवा लाकडाचा भुसा किंवा सोयाबीनचे बारीक काड इ.), १.० ते १.५ फूट उंचीचे प्लॉस्टिकचे अथवा पत्राचे अथवा जाड पुटूऱ्यांचे चीक गार्ड, पिलांना कृत्रिम उष्णता देण्यासाठी ब्रुंदर (कृत्रिमदायी), इलेक्ट्रिक बल्ब (साधारणतः २५० पिलांसाठी ६० वॉटचे चार बल्ब), प्रत्येकी २५० पिलांच्या ब्रुंदिंग युनिटसाठी एक बांबूची टोपली. साधारणतः २५० ते ३०० पिलांसाठी एक ब्रुंदिंग युनिट याप्रमाणे कुकुटपालकांनी तयारी करावी. कारण त्यामुळे ब्रुंदिंग व्यवस्थापन सहज व सोपे जाते.

ब्रुंदिंगची तयारी :

- पक्षीगृहाची स्वच्छता व निर्जुकीकरण करणे अत्यावश्यक आहे. पक्षीगृहाच्या मध्यभागी २५० ते ३०० पिलांच्या युनिटसाठी १.२ मीटर त्रिज्येचे वर्तुळ तयार होईल, अशा पद्धतीने चीक गार्डस उभे करून घ्यावेत. त्यांना स्टॅंडच्या साहाय्ये आधार घ्यावा. चीक गार्डसचा वापर केल्यामुळे पिल्ले ब्रुंदरपासून फार लांब जात नाहीत. त्यांना थंडीची बाधा होणार नाही किंवा एकमेकांवर पडून गुदमरणार नाहीत. चीक गार्डस उभे केल्यानंतर वर्तुळाकार जागेमध्ये

पाच ते सहा इंच थर येईल अशा पद्धतीने स्वच्छ व कोरडे तूस पसरून घ्यावे. त्यानंतर तुसापासून साधारणतः आठ ते नऊ इंच उंचीवर बांबूची टोपली (ब्रुंदर) उलटी टांगावी. टोपलीच्या आतील भागामध्ये चार होल्डर बसवून ६० वॉटचे बल्ब लावण्याची सुविधा करावी. अशा प्रकारचे ब्रुंदर अथवा कृत्रिमदायी घरच्या घरी सहज बनवता येते. अथवा बाजारातून उपलब्ध करता येते. पसरलेल्या तुसावरती वर्तमानपत्राचे तीन ते चार पर अंथरून द्यावेत. जेणेकरून पिलांना पहिले दोन ते तीन दिवस खाद्य पेपरवरती पसरून देता येईल.

- दोन लिटर क्षमतेची भांडी प्रत्येकी १०० पिलांना एक याप्रमाणे औषधी टाकलेल्या पाण्याने भरून ठेवावीत. कृत्रिमदायी चालू स्थितीत आहे का, याची खात्री करावी. पिल्ले फार्मवर येण्याअगोदर साधारणतः चार ते पाच तास कृत्रिमदायी चालू करून ठेवावी. पहिल्या दिवशी ब्रॉयलर पिलांना देण्याचे औषधीयुक्त पाणी खालीलप्रमाणे तयार करावे. पाणी निर्जुक करून वापरावे.
- पक्ष्यांवरील ताण कमी करण्यासाठी जीवनसत्त्व अ, ड, इ, आणि क अशी असणारी औषधे शिफारशीत मात्रेमध्ये पाण्यातून द्यावीत.
- ८ ग्रॅम ग्लुकोज/लि. पिण्याच्या पाण्यामधून पिल्लांना द्यावे.
- इलेक्ट्रोलाईट पावडर १४ ग्रॅम प्रति लिटर पाण्यातून द्यावी.
- वर नमूद केल्याप्रमाणे पिलांना औषधीयुक्त पाणी द्यावे. पिण्याच्या पाण्याची भांडी पेपरवरती ठेवताना भांड्यातील पाणी सांडून तूस व पेपर ओले होणार नाहीत, याची काळजीपूर्वक दखल घ्यावी.

पिल्ले फार्मवर येण्यापूर्वीची तयारी :

- ब्रुंदर सुरू करावेत.
- औषधीयुक्त पाण्याची भांडी भरून ठेवलेली असावीत.
- पेपरवरती खाद्य पसरवून ठेवलेले असावे.
- विजेची गैरसोय होत असल्यास त्याला पर्यायी व्यवस्था करून ठेवलेली असावी.
- पिलांना शेडमध्ये आणल्यानंतर प्रथम त्यांचे सरासरी वजन करून रजिस्टरमध्ये नोंद करून ठेवावी. शिफारशीत मात्रेमध्ये

औषधीयुक्त पिण्याचे पाणी पिल्लांना द्यावे. प्रत्येक पिल्लाची चोच पाण्यामध्ये बुडवून अलगद ब्रुडरखाली सोडावे. पिल्लाची चोच पाण्यात बुडवल्याने ते पाणी पिण्यास आपोआप शिकते.

एकदिवसीय पिल्लांच्या पोटात बलक आतळ्यास जोडलेल्या अवस्थेत असतो. त्याचा पिल्लास खाद्य म्हणून उपयोग होतो. त्यात प्रतिबंधक द्रव्ये असल्याने पिल्लांचे पहिल्या आठवड्यात रोगापासून संरक्षणही होते. पिल्लांना लवकर खाद्य व पाणी दिल्याने त्यांच्या वजनात वाढ होते, त्यांच्या आतळ्यांची वाढ गतीने होऊन त्यांची पचनक्रिया जलद होते.

ब्रॉयलर प्रीस्टार्ट हे खाद्य पेपरवरती पसरून द्यावे. पिण्याच्या पाण्याच्या भांड्याची व्यवस्था करून ठेवावी. पिल्ले आल्यानंतर प्रथम त्यांचे सरासरी वजन करून रजिस्टरमध्ये नोंद करून ठेवावे. औषधीयुक्त पिण्याचे पाणी पिल्लांना द्यावे. प्रत्येक पिल्लाची चोच पाण्यात बुडवल्याने ती पाणी पिण्यास आपोआप शिकतात.

ब्रुडर्समध्ये पिल्लांना वाढविण्यासाठी लागणाऱ्या महत्वाच्या गोष्टी :

- पिल्लांना कृत्रिम दायीमार्फत त्यांच्या वाढीसाठी योग्य प्रकारे ऊब द्यावी लागते. साधारणत: दोन आठवडे उन्हाळ्यामध्ये व तीन आठवडे हिवाळ्याच्या दिवसांमध्ये पिल्लांना ऊब द्यावी. त्यानंतर ब्रुडर्स काढून टाकावेत. पिल्लांना उष्णता देताना पहिल्या आठवड्यामध्ये तापमान ९५ अंश फॅ. (३५ अंश से.) एवढे ठेवावे. त्यानंतर प्रत्येक आठवड्याला तीन अंश से. (पाच अंश फॅ.) याप्रमाणे तापमान कमी करत करत ते ७० अंश फॅ. (२१ अंश से.) वर स्थिर करावे.
- पिल्लांना प्रकाश आर्कर्षित करतो. हवेशीर व चांगले वायुविजन असलेल्या घरट्यामध्ये पक्ष्यांचे खाद्य खाण्याचे प्रमाण सुधारते, वाढ चांगली होते. पक्ष्यांची घरे हवेशीर असावीत; परंतु जोराचा वारा पिल्लांवर येऊ नये याची काळजी घ्यावी लागते. उबवणुकीच्या घरट्यामध्ये हवा चांगली खेळती नसेल, तर घरट्यामधील कार्बन मोनॉक्साईड, कार्बन डाय-ऑक्साईड वायूचे प्रमाण वाढते, गादी ओली होते व पक्षी निरनिराळ्या रोगांना बळी पडतात.

घरट्यामध्ये अमोनियाचे प्रमाण वाढल्यास पिल्लांचे डोळे चुरचुरतात. पिल्लांना श्वसनसंस्थेचे रोग होतात, त्यांची वाढ खुंटते.

- आवश्यकतेनुसार वाढणाऱ्या पक्ष्यांना लागणाऱ्या अतिरिक्त जागेचा विचार करता चीक गार्ड थोडे-थोडे सरकावून उबवणुकीची जागा वाढवावी.
- उबवणुकीच्या घरट्यामध्ये ३० ते ७५ टक्क्यांपर्यंत आर्द्रता असणे आवश्यक आहे. घरट्यामध्ये जास्त आर्द्रता झाल्यास गादी ओली होते. कॉम्बिडीऑसीसचे आजार उद्भवतात.
- उबवणुकीनंतरच्या काळामध्ये घरामध्ये रात्री मंद उजेडे ठेवावा. अंधारामुळे पिल्लांना घबराट होऊन ती चेंगरून मरण्याचा संभव असतो.
- ओल्या झालेल्या गादीमध्ये हायड्रेटेड लाइम (०.४ कि.ग्रॅ. प्रति १८ चौ. फूट या प्रमाणात) आणि सुपर फॉस्फेट (एक कि. ग्रॅ. प्रति १० चौ. फूट या प्रमाणात) मिसळावे. यामुळे गादीमधील अतिरिक्त पाण्याचे शोषण होऊन तूस कोरडे होण्यास मदत होते.

ब्रॉयलर पक्ष्यांना गादी पद्धतीमध्ये लागणारी जागा, खाद्यासाठी व पाण्यासाठी लागणारी जागा (वयोमानानुसार)

वय (आठवडे)	घरातील जागा	खाद्यासाठी जागा	पाण्यासाठी जागा
० ते ४	०.५ चौ. फू.	१.५ इंच	०.५ इंच
आठवडे	प्रति पक्षी		
५ ते ६	१ चौ. फू.	३ इंच	१ इंच
आठवडे	प्रति पक्षी		

ब्रॉयलर पक्ष्यांसाठी खाद्याची व पाण्याची भांडी :

सध्या गोल उभी टांगता येण्यासारखी खाद्य भांडी (ट्यूब फीडर्स) उपलब्ध आहेत. साधारणत: एक ते चार आठवडे

वयापर्यंत एक भांडे प्रति ४० ते ५० पक्षी या प्रमाणात, तर पाच ते सहा आठवडे वयापर्यंत एक भांडे प्रति २५ पक्षी या प्रमाणात ठेवावे. खाद्याच्या भांड्यांना वर जाळी बसवलेली असते, त्यामुळे खाद्याची नासाडी होत नाही. खाद्याचे भांडे काठोकाठ भरू नये, त्यामुळे खाद्य सांझून वाया जाण्याची शक्यता अधिक असते. खाद्याचे भांडे नेहमी अर्धे ते पाऊन भाग एवढे भरावे. खाद्याच्या भांड्याची उंची नेहमी पक्ष्याच्या पाठीच्या उंचीएवढी टांगती ठेवावी.

पिण्याचे भांडे खाद्याच्या दोन भांड्यामध्ये समान अंतरावर गाडीच्या चाकाच्या आरीप्रमाणे ठेवावे. दोन आठवडे वयापर्यंत १०० पक्ष्यांमागे दोन लिटर क्षमतेची दोन भांडी व तीन ते सहा आठवड्यापर्यंत चार लिटर क्षमतेची दोन भांडी ठेवावीत. सध्या बाजारामध्ये स्वयंचलित घेंटेच्या आकाराची (बेल ड्रिंकर) भांडी उपलब्ध आहेत. त्यांचा वापर ब्रूडिंगनंतरच्या काळामध्ये अधिक चांगल्या प्रकारे होतो.

* मार्गदर्शक *

कर्नल प्रा. (डॉ.) प्रा. ए. एम. पातुरकर

मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपुर

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये

अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. ए. यु. भिकाने

संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. व्ही. कुरकुरे

संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. डी. आहेर

सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* लेखक *

डॉ. व्ही. डी. लोणकर, डॉ. ए. एस. कदम

सहाय्यक प्राध्यापक, कुक्कुटपालनशास्त्र विभाग
क्रांतीसिंह नाना पाटील पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, शिरवळ

* संकलन *

डॉ. स्मिता आर. कोल्हे

संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

© www.mafsu.in

© www.knpcvs.in